

UNELE CONSIDERAȚII REFERITOARE LA RELIGIA GETO-DACILOR

CONSTANTIN PREDĂ

Religia geto-dacilor, prin caracterul ei deosebit, ocupă un loc aparte în rândul religiilor antice. Credința în nemurire și ideea de monoteism ce i-au conferit însușiri specifice au reținut atenția multor istorici ai religiilor. Cu toate că în jurul principalelor probleme ale acesteia s-a scris destul de mult, deseori în contradictoriu, nu se poate spune că noi avem în prezent o imagine clară asupra religiei geto-dacilor ori că s-au realizat progrese sensibile în raport cu informațiile transmise de scriitorii antici, în special de Herodot, Strabon, Ovidiu și Iordanes. Semnele de întrebare, rezultând uneori din ambiguitatea și caracterul vag și general al surselor antice, și-au pus amprenta și pe comentariile moderne și contemporane ale acestora și implicit și pe concluziile formulate de specialiști cu privire la religia geto-dacilor în ansamblul ei.

Desigur, în această succintă prezentare nu intenționăm și nici n-ar fi posibil să abordăm întreaga problematică a religiei geto-dacilor. Dorința noastră este aceea de a readuce în discuție doar unele aspecte privind concepțiile de monoteism, dualism, henoteism și politeism puse la temelie acesteia. Primele două concepții, monoteismul, susținut de E. Rhode¹, G. H. Kazarov², I. Coman³ și într-o formă atenuată de V. Pârvan⁴, și dualismul, însușit cu precădere de G. Bessell⁵ și A. D. Xenopol⁶, care se sprijină pe interpretarea diferită a informației lui Herodot privind raportul dintre Zalmoxis și Gebeleizis⁷, au fost aproape complet abandonate de istoriografia ultimei jumătăți de secol. Ideea de politeism la geto-daci, adoptată mai întâi de Gr. Tocilescu⁸ și preluată mai apoi și de L. Blaga⁹, I. I. Russu¹⁰, C. Daicoviciu¹¹ și alții, pe temeiul informațiilor generale ale izvoarelor scrise și pe originea tracică, respectiv indoeuropeană a geto-dacilor, avea să fie însușită și promovată în deceniile din urmă de toți cei care, într-un fel sau altul s-au ocupat sau au făcut referiri la religia geto-dacilor. În lucrările de sinteză și în studiile de istorie veche apărute în perioada postbelică, concepția politeistă figurează ca o problemă acceptată și de la sine înțeleasă. Chiar dacă raportul Zalmoxis-Gebeleizis rămâne în acest cadru, când un singur zeu, când două divinități distincte, politeismul geto-dacic este completat cu divinități ca Marte, pomenit de Vergiliu¹², Ovidiu¹³ și Iordanes¹⁴, Bendis, menționată de același Herodot¹⁵,

1. E. Rhode, *Psyche. Seelenkult und Unterweltsglaube der Griechen*, Freiburg-Leipzig, 1894, p. 319-322.

2. G. Kazarov, *Zalmoxis*, Klio, 12, 1912, p. 355-364.

3. I. Coman, *Zalmoxis, un grand problème gète*, Revue des études religieuses, 2, 1939, p. 53-62.

4. V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 151-164.

5. G. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854, p. 42-51.

6. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, Buc., 1925, p. 64-77.

7. Herodot. IV, 94.

8. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Buc., 1880, p. 680-691.

9. L. Blaga, *Saeculum*, Revistă de filosofie, Sibiu, 1, 1943, 4, p. 3-24; cf. și poziția apropiată a lui M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, 2, Buc., 1986, p. 172-176.

10. I. I. Russu, *Religia geto-dacilor*, Cluj, 1947.

11. C. Daicoviciu, *Apulum*, 2, 1943-1945, p. 90-93; *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 72; idem în *Istoria României*, 1, 1960, p. 329-338; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 204-220; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. II-a, Buc. 1977, p. 446-462.

12. Vergiliu, *Aeneida*, III, 35.

13. Ovidiu, *Tristia*, V, 3, 22 și *Epistulae ex Ponto*, IV, 14, 14.

14. Iordanes, *Getica*, 39.

15. Herodot. IV, 33.

Cavalerul Trac¹⁶ și, după unele opinii chiar și de Cavalerii Danubieni¹⁷. În adoptarea concepției politeiste, pe lângă informațiile antice s-a luat în considerare și faptul că geto-dacii, ca și tracii sudici și lumea antică în general, nu puteau face excepție, în mod logic, de la sistemele religioase din vechime, ce se caracterizează prin politeism. În plus, se are în vedere și puterea exercitată în antichitate de fenomenele naturii asupra firii umane, care a impus credința în mai multe divinități.

În privința abordării concepției politeiste a religiei geto-dacilor se poate aprecia că s-a depășit, în unele cazuri, cu mult cadrul informației antice, ajungându-se la interpretări fortate și la exagerări. De aceea se impun unele clarificări și nuanțări.

Mai întâi, în legătură cu raportul dintre cele două denumiri Zalmoxis-Gebeleizis, sintetizăm sau divinizăm distincte, apreciem că orice discuție în favoarea uneia sau alteia din cele două poziții ar fi inutilă și fără nici o șansă de izbândă. Comentarii privind acest subiect s-au făcut și se vor mai face, dar toate acestea vor rămâne în câmpul ipotezelor și vor purta amprenta subiectivismului. De aceea, noi considerăm că este mai înțelept să acordăm un mai mare credit informației lui Herodot, care, cel puțin în această privință, este fără echivoc, atunci când afirmă că „unii dintre (geți) îi mai spun (lui Zalmoxis) și Gebeleizis (IV, 94).

Despre zeul războiului Ares-Marte, care este de fapt divinitate greco-romană, Ovidiu ne spune că era adorat de geții de la Pontul Euxin¹⁸, iar Iordanes că acesta „a fost înduplecat de geți printr-un cult sălbatic”..., existând „un simțământ religios adânc în comparație cu alți zei”¹⁹. Despre aceste divinități în cadrul religiei geto-dacilor nu s-a vorbit prea mult și nici nu s-au făcut comentarii de o oarecare amploare, totul rezumându-se, în principal, la esența informației scrise.

Printre divinitățile incluse în panteonul geto-dacic figurează și Bendis, asimilată cu zeița greacă Artemis, uneori chiar cu Hecate și Persefona²⁰. De fapt, zeița Bendis este considerată a fi o divinitate a tracilor de sud. Numele acesteia nu este niciodată asociat de sursele antice cu cel al geto-dacilor. Herodot care-i cunoștea pe geți și credința acestora, face de fiecare dată numai o legătură cu Artemis și tracii de sud, uneori și cu peonii²¹. Prin urmare, o includere a zeiței Bendis-Artemis printre divinitățile geto-dacilor rămâne cu totul ipotetică. Deși nu este vorba decât de o simplă deducție, s-au pus totuși pe seama cultului acestei zeițe o seamă de descoperiri arheologice și numismatice din Dacia. Astfel, Bendis a fost identificată cu reprezentările din tezaurile de la Coada Malului, Herăstrău și Bălănești²², cu masca de bronz de la Sarmizegetusa Regia²³, cu o placă de bronz și un fragment de cupă de tip delian de la Popești și, în fine, cu călărețul de pe monedele geto-dacice de tip Jiblea²⁴. Toate aceste descoperiri, cu excepția monedelor, aparțin perioadei clasice a civilizației geto-dacice, respectiv ultimelor două secole dinainte de cucerirea romană. Dacă am accepta o astfel de legătură între descoperirile amintite și cultul zeiței Bendis ar urma să admitem că în această perioadă Bendis era principala divinitate geto-dacică. După cum am mai arătat și cu alt prilej, este mai mult decât improbabilă o asemenea atribuire, atâta vreme cât știm că Bendis rămâne o zeiță a tracilor sudici, ea fiind extinsă, după opinia noastră, în mod cu totul nejustificat și la lumea geto-dacă. În plus, reprezentările, destul de diferite de altfel, puse pe seama acestei divinități, nu au nici un simbol care să ne amintească de atributele respectivei zeițe, pentru a nu mai vorbi despre decalajul de timp dintre informația lui Herodot și perioada de timp căreia îi aparțin descoperirile arheologice pomenite mai sus.

În rândul divinităților geto-dacice au mai fost introduse, prin deducție, Hestia-Vesta, zeița vetrei²⁵ și a focului, și Dionysos²⁶. De o oarecare credibilitate se bucură „Cavalerul trac”²⁷, un zeu sau cult al

16. I.I. Russu, *ActaMN*, 4, 1967, p. 85-104; C.C. Petolescu, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, Buc. 1994, p. 267; M. Alexandrescu-Vianu, *SCIVA*, 31, 1980, p. 355-363.

17. D. Tudor, *Ephemeris Dacoromana*, 7, 1937, p. 189-356 și 8, 1938, p. 445-449

18. Ovidiu, *op. și loc.cit.*

19. Iordanes, *op.cit.*, 41.

20. V. Pârvan, *op.cit.*, p. 163-194.

21. Herodot, IV, 33; V, 7.

22. M. Gramatopol, *Dacia antiqua*, Buc., 1982, p. 96; idem, *Numisma*, Madrid, 54-55, 1962, p. 29-80; *Apulum*, 9, 1971, p. 209-

256.

23. C. Daicoviciu, I.H. Crișan, *Materiale*, 5, 1959, p. 396-397.

24. M. Gramatopol, *op.cit.*; C. Preda, *SCN*, 5, 5, 1971, p. 433-435; idem, *Monedele geto-dacilor*, Buc., 1973, p. 145.

25. I.I. Russu, *op.cit.*, *Religia*..., p. 82-83.

26. P. Alexandrescu, în *Istoria României*, I, variantă nouă, manuscris, 1979.

27. G.I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, în *Diss.Pann.*, 2, 1938. I.I. Russu, *Acta MN*, 4, 1967, p. 85-104; cf. și C.C. Petolescu, *op. și loc.cit.*; N. Hampartumian, *Corpus Cultus Equitis Thracii. Moesia Inferior*, Leiden, 1979; C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanța 1967.

soarelui²⁸ și într-o măsură mai mică așa numiții „Cavalerii danubieni”²⁹.

În ultima vreme, luându-se ca temeiuri reprezentările de pe unele piese din tezaurul dacic de la Lupu (jud. Alba), precum și de pe unele obiecte din tezaurul mai vechi de tip Agighiol-Peretu, în panteonul geto-dacic au mai fost introduse încă două divinități, cărora li s-a acordat denumirile de „Marele Zeu” și „Marea Zeiță”³⁰.

O privire de ansamblu asupra tuturor acestor divinități, acceptate fără discernământ, ne-ar crea imaginea unei religii geto-dacice, care, din punct de vedere numeric, ar rivaliza cu multe din religiile antice și în special cu cea greco-romană. Analizând însă fiecare caz în parte putem constata că situația este cu totul alta. În această analiză nu trebuie să pierdem din vedere conceptul de religie ca sistem și acela de credințe și să încercăm totodată să separăm certitudinea de incertitudine și de exagerare.

Depart de noi gândul de a ne număra printre adepții monoteismul geto-dacic. Dar nici nu putem fi de acord cu cei care susțin cu atâtea convingeri și fără nuanțări un politeism încheat, bogat și organizat, apropiat și chiar legat uneori de cel clasic greco-roman. Realitatea, ca de fiecare dată, trebuie căutată undeva la mijloc, comparațiile urmând a fi făcute deopotrivă și cu religiile populațiilor aflate la același nivel de dezvoltare social-politică și economică, respectiv cu sistemele religioase întâlnite la sciti, celți, germani etc.

Dintr-un început trebuie să recunoaștem că singura divinitate geto-dacică certă, pomenită în mod constant începând cu Herodot și până în sec. X d.Chr.³¹ este Zalmoxis, pe care, ne spune destul de limpede părintele istoriei, unii geți îl mai numesc și Gebeleizis. După opinia noastră, oricât am încerca să separăm cele două nume și să creem două divinități distincte, informația scrisă nu ne dă acest drept. S-a mers uneori chiar până acolo încât să se afirme că principalul zeu al geto-dacilor este Gebeleizis³², deși un astfel de nume dispăre din izvoare odată cu Herodot, perpetuându-se doar acela de Zalmoxis. O atare poziție nu este altceva decât rezultatul unor simple deductii, speculații și interpretări fără cel mai neînsemnat temei documentar. Din aceleași surse ar putea rezulta că Zalmoxis-Gebeleizis era nu numai divinitate supremă, ci și principalul zeu al tuturor geto-dacilor.³³

O altă divinitate pomenită de izvoarele scrise este zeul războiului, asimilat cu Marte. Mențiunea acestuia de către cei doi poeți latini Vergiliu și Ovidiu și mult mai târziu de Iordanes, originar din zona moesică, lasă impresia că Marte era venerat numai de geții de la Dunărea de Jos și n-ar fi fost un zeu al tuturor geto-dacilor. Oricum ar fi interpretate însă sursele scrise amintite, o astfel de divinitate a războiului nu poate să nu figureze printre zeii adorați de geto-daci³⁴, fie și numai de o parte a acestora.

De o oarecare credibilitate și certitudine s-ar putea vorbi și de cazul „Cavalerului trac”. Ca și Marte și „Cavalerului trac” este atestat târziu și numai la geții sud-dunăreni. În această privință nu s-a luat în considerare un izvor important care vine să întărească și să extindă totodată cele cunoscute pe calea reprezentărilor sculpturale descoperite în părțile sud-danubiene. Mă refer, desigur, la argumentul numismatic neluat în seamă și neexploatat în acest sens. Se știe că monedele de argint ale lui Filip II au fost preferate de traci și preluate apoi de geto-daci, ca prototip pentru monetăria proprie. Semnificativ în acest proces este faptul că deși pe aversul monedelor geto-dacice s-au mai produs schimbări, în sensul că în locul capului lui Zeus au fost introduse efigii ale nimphei Larissa, ale lui Heracles, Artemis Tauropolos și un cap janiform, pe revers s-a păstrat permanent, la toate emisiunile, din sec. III și până în primele decenii ale sec. I î.Chr., călărețul³⁵. Preluarea, răspândirea și menținerea mai bine de două secole a aceleiași reprezentări nu poate fi întâmplătoare. Fără a face, cu tot dinadinsul, o legătură între reprezentările „Cavalerului trac” din zona getică a Moesiei Inferior și călărețul de pe reversul monedelor geto-dacice, nu o excludem cătuși de puțin. Ar putea fi vorba de același cult sau, oricum de un cult sau chiar o zeităte a tuturor geto-dacilor. În sprijinul unei atare opinii

28. V. Pârvan, *op.cit.*, p. 317; I.H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Buc., 1986, p. 410-406; Al. Vulpe, SCTV, 16, 1965, 2, p. 341-351.

29. D.Tudor, *Corpus monumentorum religionis Equitatum Danuviorum*, Leiden, 1, 1969; 2, 1976; Al. Stefan în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, Buc., 1994, p. 266.

30. I.H. Crișan, *op.cit.*, p. 356-370; I. Glodariu, V. Moga, *Ephemeris Napocensis*, 4, 1994, p. 33, 48; cf. și V. Pârvan, *op.cit.*, p. 164, 259, 295.

31. Leon Diaconul, IX, 6; Suidas, *Lexicon*, II, 500.

32. I.I. Russu, *Religia...*, p. 103-112; I.Glodariu, V.Moga, *op.cit.*, p. 47-48.

33. După opinia lui M. Eliade se poate admite un sincretism, în care pot fi confundate numele de Nebeleizis-Gebeleizis și Zalmoxis; cf. *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Buc., 1930; *Istoria credințelor și ideilor religioase*, 2, Buc., 1986, p. 172-176.

34. Cf. și I. Glodariu, V.Moga, *op. cit. loc.cit.*

35. C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973; cf. și I. Iouroukova, *Izkustvo*, 3-4, 1975, p. 39-44.

pot fi invocate și unele importante descoperiri arheologice. Avem în vedere reprezentarea de călăreți de pe unele obiecte din tezaurele de la Surcea și Lupu și de pe unele produse ceramice din dăva de la Răcătău³⁶. Cine și ce se ascunde în spatele acestei reprezentări, pe care n-am vrea s-o denumim neapărat „Cavalerul trac”, este o problemă la care cu greu s-ar putea da un răspuns în prezent. În schimb, avem convingerea că această mult răspândită în timp și spațiu reprezentare nu poate fi nicicum întâmplătoare. Este de presupus că geto-dacii au cinstit prin această imagine a călărețului pe una din principalele lor divinități. Dificilă rămâne doar identificarea zeității respective.

Într-adevăr, nu putem să nu admitem în cadrul religiei geto-dacilor un cult sau chiar un zeu al soarelui. Tradiția locală, bine ancorată încă din epoca bronzului și bine demonstrată prin descoperiri din prima epocă a fierului și cea geto-dacică vorbește de la sine în această privință.³⁷

De aici încolo situația se schimbă, devenind mai mult decât incertă. Oricât de mult am încerca sau am dori nu putem trece în rândul divinităților geto-dacice certe pe zeița Bendis, aceasta aparținând clar tracilor sudici, și cu atât mai puțin pe zeul Dionysos și pe Vesta-Hestia. În aceeași categorie s-ar putea include și recente denumiri de „Marele Zeu” și „Marea Zeiță”, acordate reprezentărilor umane de pe plăcuțele de argint din tezaurul de la Lupu (jud. Alba). Departele de noi gândul de a nu admite că amintitele reprezentări nu au o anumită semnificație religioasă. Acestea aparțin artei figurative geto-dacice din perioada sa clasică și își au analogii, ca manieră artistică și elemente decorative comune, în reprezentările umane, din aceeași vreme, din tezaurele de la Herăstrău, Coadă Malului, Bălănești și Surcea, precum și în cele de pe unele produse ceramice din dăvele de la Popești și Răcătău. Deci, câmpul de investigație și de interpretare este mult mai larg și nu trebuie restrâns numai la tezaurul de la Lupu. În nici-un caz nu se pot face analogii cu reprezentările din tezaurele mai vechi de tip Agighiol-Peretu etc.³⁸ Între cele două categorii de descoperiri există diferențe cronologice, de stil, geografice și mai ales de origine. După cum bine se știe, descoperirile de tip Agighiol-Peretu, Vrața-Rogosen³⁹ aparțin unui orizont cultural, totuși străin, de origine scito-iraniană și cu elemente grecești și locale, implantat în a doua jumătate a sec. IV î.Chr. în zona getică de pe ambele maluri ale Dunării. Acest grup cultural-artistic are o existență foarte scurtă, nu are nici-un predecesor, respectiv origine, în mediul local getic, și nici nu-și lasă urmași. O explicație a apariției și a dispariției rapide totodată a acestui curent artistic se poate desprinde din contextul istoric al ultimei jumătăți a veacului al IV-lea î.Chr. de la Dunărea de jos, denumirea lui de „artă traco-getică” fiind improprie.

Revenind la reprezentările umane din descoperirile nord-dunărene din sec. I î.Chr., trebuie subliniat încă o dată faptul că acestea aparțin aceleiași perioade de timp, sunt redată în aceeași manieră proprie sub aspect artistic și apar relativ frecvent. Toate acestea ne îndreptătesc să admitem că reprezentările umane au o anumită semnificație religioasă și că redau una sau chiar mai multe divinități geto-dacice. Nu mai suntem însă de acord cu recente opinii potrivit cărora acestea ar întruchipa pe „Marele Zeu” și pe „Marea Zeiță” sau pe Bendis. Interpretarea apare mai mult decât forțată și orientată după modelul grecesc, unde, în fruntea tuturor divinităților se afla regele și regina, respectiv Zeus și Hera. Întrucât, pentru religia geto-dacică nu s-a mers până acolo încât să se împrumute și numele celor doi zei conducători s-a ales formula neutră de „Marele Zeu” și „Marea Zeiță”.

Religia geto-dacilor nu poate fi privită și tratată ca un sistem unitar și general de-a lungul întregii existențe a ramurei de nord a tracilor, mai exact din sec. VI î.Chr. și până la cucerirea romană. Un sistem religios local avea să se constituie în timp, paralel cu evoluția societății geto-dace, care va parcurge etapele de trib, uniune de triburi și în ultima etapă aceea de regat. Prin urmare, nu credem că se poate vorbi de o religie unitară, încheată și generală înainte de perioada clasică a istoriei și civilizației geto-dacilor. Tendințele de unificare culturală și social-politică, cristalizate, începând cu a doua jumătate a sec. II î.Chr., vor crea și terenul propice pentru unificarea religioasă, care se va concretiza linpede încă din prima jumătate a sec. I î.Chr. În această privință dispunem atât de mărturii scrise cât și de dovezi arheologice.

Este bine cunoscut rolul esențial pe care l-a jucat religia în opera de unificare a geto-dacilor și poziția pe care o ocupau marii preoți în conducerea regatului, unii dintre aceștia, ca Deceneu și Comosicus, ajungând

36. V. Căpitanu, *Carpica*, 8, 1976, p. 66; un medalion ceramic cu călăreț s-a descoperit la Răcătău în anii din urmă.

37. Cf. bibliografie generală la I.H. Crișan, *Spiritualitate...*, p. 401-406; Al. Vulpe, M. Gheorghită, *Dacia*, N.S., 20, 1976, p. 172, 181; E. Iaroslavski, *ActaMN*, 31, 1994, p. 49-53.

38. D. Berciu, *Arta traco-getică*, Buc. 1969; I.H. Crișan, *op.cit.*, p. 356-370; I. Glodariu, V. Moga, *op.cit.*, p. 44-46.

39. Iv. Venedikov, T. Gerasimov, *Trakiiskoto izkustvo*, Sofia, 1973; *Arheologia*, 8, 1966 și 14, 1972; *Izkustvo*, 6, 1986.

să ocupe deopotrivă posturile de mari preoți și de regi. O a doua serie de argumente o constituie descoperirile de caracter religios făcute în principalele centre arheologice geto-dacice din ultimele două secole de dinaintea de cucerirea Daciei. Avem în vedere în mod deosebit tipul de sanctuare atestat aproape în toate cetățile dacice, ceea ce indică destul de limpede existența unui sistem și unei concepții religioase destul de unitare și generale totodată. Aceeași constatare ne-o oferă și informația scrisă, de unde rezultă forța de atracție și puternica influență a religiei asupra lumii geto-dacice. Numai așa ne explicăm ușurința cu care marele preot Deceneu a reușit să-i aducă la ascultare pe daci și tot astfel vom putea înțelege cum geto-dacii aveau să se concentreze și să-și contruiască cetăți în jurul principalului lor centru religios, acel Cogaionon, de pe Muntele Grădiștei Muncelului. După convingerea noastră aici se vor pune mai întâi bazele centrului religios, cândva către partea a doua a Domniei lui Burebista și apoi în jurul și pentru protecția lui se vor ridica cetățile, treptat concentrându-se aici și puterea politică, alături de cea religioasă.

În urma acestei încercări de a înfățișa pe scurt stadiul cunoștințelor noastre în așa de dificilul și complicatul domeniu al religiei geto-dacilor, de a aduce unele clarificări se impune și formularea unor concluzii. Pentru aceasta dorim să invocăm una din opiniile lui V. Pârvan. În analiza pe care o face marele istoric în cunoscuta sa operă *Getica*, introduce conceptul de henoteism în definirea caracterului religiei geto-dacice.⁴⁰ Prin această denumire urmează să înțelegem un sistem religios, în care sunt adorate mai multe divinități și se practică mai multe culte, având însă, peste toate acestea, un zeu suprem. Prin atributele sale principale el domină cu autoritate toate celelalte divinități, subordonate sau nu acestuia. O asemenea concepție nu poate și nu trebuie confundată cu cea pe care se sprijină religia greco-romană, unde există o ierarhie bine stabilită și unde Zeus este un fel de „primus inter pares”, ale cărui puteri erau totuși limitate în raport cu ceilalți zei și domeniile rezervate acestora. Din datele invocate de noi mai sus pentru perioada clasică a istoriei geto-dacilor rezultă că întreaga religie era dominată de o divinitate supremă cu însușiri diverse, deopotrivă htoniene și uraniene. Credința în acest zeu suprem a conferit tărie și unitate religiei geto-dacilor din epoca amintită și va sta la baza unificării lor politice. Marii preoți și regi totodată, ca Deceneu și Comosicus, desigur și alții pe care nu-i cunoaștem, nu puteau fi decât reprezentanții unei singure și principale divinități și nu ai mai multor zei cu însușiri și roluri diferite. Celelalte divinități și culte au jucat, în acest caz, un rol secundar, determinat, în bună măsură, de influența exercitată de diversitatea forțelor naturii și de firea umană, înclinată spre un refugiu în viață și de a-și găsi unul sau mai mulți protectori supranaturali. Oricât am vrea să ne îndepărtăm de tradiția scrisă, acest zeu suprem nu ar putea fi altul decât Zalmoxis, numit de unii geți și Gebeleizis. Astfel am putea considera religia geto-dacilor, pentru ultimele cca. două secole dinaintea cuceririi romane, ca fiind politeistă de nuanță henoteistă. Cât privește perioada anterioară, în condițiile pătrunderii unor neamuri străine, ca greci, sciți, celti și bastarni, într-o vreme în care societatea geto-dacă era fărămîntă în triburi și uniuni de triburi, religia avea, desigur, tot un caracter politeist, dar destul de eterogen și greu de definit, în care dominau credințele și cultele locale, respectiv regionale, decurgând din viața de dincoace și de dincolo de mormânt, din teama și necunoașterea forțelor naturii, adică din relația pământ și cer. Aceasta va evolua treptat spre o conturare, unificare și generalizare pe măsură ce se va impune credința în zeul suprem la principală masă a lumii geto-dace.

QUELQUES CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA RELIGION DES GÉTO - DACES

- Résumé -

L'auteur prend de nouveau en discussion certains aspects concernant les conceptions de monothéisme, dualisme, hénouthéisme et polythéisme, mises à la base de la religion des Géo-Daces par divers chercheurs. Les deux premières conceptions soutenues par E. Rhode, G. Kazarov, I. Coman et, partiellement, par V. Pârvan (le monothéisme) et par G. Bessell et A.D. Xenopol (le dualisme), ont été partiellement abandonnées par l'historiographie actuelle. L'idée de polythéisme, adoptée d'abord par Gr. Tocilescu et reprise ensuite par L. Blaga, I.I. Russu, C. Daicoviciu est de plus soutenue.

À côté de Zalmoxis - Gebeleizis, le polythéisme géto-dace est complété, par les sources antiques (Virgile, Ovide, Jordanès, Hérodote) et par les recherches récentes, avec de nouvelles divinités: Mars, Bendis,

40. V. Pârvan, *op. cit.*

le Chevalier Thrace, les Chevaliers Danubiens.

L'auteur considère que dans l'approche de la conception polythéiste de la religion des Géo-Daces, on a dépassé le cadre de l'information antique, parvenant à des interprétations forcées, raison pour laquelle il fait certaines clarifications et quelques spécifications.

Analysant les sources écrites, les monuments sculpturaux, les représentations monétaires, on exprime l'accord à l'égard de l'existence des divinités: Zalmoxis - Gebeleizis, un dieu de la guerre (Mars), le Chevalier Thrace (nommé autrement, peut-être) et en même temps l'incertitude à l'égard de l'inclusion d'autres dans le panthéon géto-dace: Bendis (qui appartient nettement aux Thraces de sud), Dionysos et Vesta - Hestia; dans la même catégorie sont compris les récentes dénominations de „Grand Dieu” et de „Grande Déesse”.

On conclut que la religion des Géo-Daces, pour les siècles d'avant la conquête romaine, était polythéiste de nuance hénothéiste (concept introduit par V. Pârvan).